

ज्ञानं साज्ञादेव समाप्तिं ॥ ३४ ॥ सालिकं देवदेवम्यमाय भनकर्मजं ॥ मो
स्यमाणेऽमवतं मृग्यमाणं दुग्मदं ॥ ३५ ॥ संवर्णः ॥ इन्द्रेनकार्यवलनेवं पश्चा
त्यनमहात्मना ॥ इदितं यन्मयद्वात्मं नतस्य वै प्रवामिने ॥ ३६ ॥ सार्थकं द्वि
प्रमाणेन व्रमणाकर्त्तव्याद्युतं ॥ कर्त्तव्यवनाव्रम्भात्मसाणां पंतकं पुनः ॥ ३७ ॥
॥ ३८ ॥ कर्त्तव्यापिन्द्रप्रददोलस्मात्रया ॥ पश्चापिदनमात्रवं भयु-
नं गंथमंख्यया ॥ ३९ ॥ यमात्मप्रापदिष्टनन्नमानस्यान्मांहना ॥ मांस्त्रेकफ
लदेष्वर्ममायमस्मिन्द्वयवते ॥ ३१ ॥ नेन वर्णेन वर्णेण व्रम्भान्वाकर्त्तव्यामदः
मागचयं महादेवं हर्षित्यायपणं प्रभु ॥ ३२ ॥ यज्ञेन यज्ञं पृष्ठं भयनं नेन न
श्रुतिः ॥ मात्रं वर्णेण समात्माय येष नेन विचक्षणाः ॥ ३३ ॥ नेयां निवेष्या वर्णा
नं पुनर्गच्छ वर्तिनं ॥ एवं गवै पुकुरै सुमानवं शुभमुस्तु ॥ ३४ ॥ इष्टिष्ठणो
महानामीज्ञारको मृग्यणाच्चना ॥ पंचकालपरः यवै सवै च भगवन्मया ॥
३५ ॥ नात्मयं यज्ञं नेष्या यं निच नवनाय यणाच्चरः ॥ एवं कार्त्तव्युगे वर्णेवते मा-

नमहामुने॥४१॥ लोककर्त्त्वं स्वयं ब्रह्मानायापणम् पापमन् प्रदृशावन्दृष्टी
केरां पुंडरीकास्त्रविच्छया॥ ४२॥ भूमोदं द्वप्रणामं च रुत्वान् च्छ्रियनिष्ठत्॥
श्रीभगवानुवाच॥ लोकाकिंनानुवर्त्तेत्यास्त्रवन्दवरास्त्रवन्दे॥ ब्रह्मस्त्रवाभ्य-
कारोवाचाभ्यं तेकिं न्युयस्त्रमेः॥ ४३॥ लद्यायं चापदं प्राप्तुं तप्त्वा प्रत्यतुकिं सुग-
रं त्युक्तो देव देवेन प्रत्यभापतप्त्वा प्रत्युत्तमा॥ ४४॥ ब्रह्मा॥ भगवन्मृतमध्ये रामम
प्रेयसिनापते॥ लयिमवैत्रकुशलं वर्त्तेत्यास्त्रविकालिकं॥ ४५॥ किं तु वस्त्र्याम
देवेशश्रद्दानानितं द्वयाः॥ महारहस्यमारुण्ययन्तेत्यामानवाः॥ ४६॥ त
यां निवेष्यावंस्यानं पुनर्यद्वन्निवन्नितं॥ नस्यगोनापिनरकोनजन्ममरणेदुभे
४७॥ मं च तेः॥ इत्युक्तो द्वप्रणादेवः शंखचक्रगदाधरः॥ पारवैस्त्रद्वामालो-
क्यानहारस्वयं हरिः॥ ४८॥ श्रीभगवानुवाच॥ पदप्रकाराणितं त्राणि
तदेव वानिरांकर॥ परम्पर्यविराशानि कुरुष्व लं यथानश्चं॥ ४९॥ अवतारे
मवद्वृभिर्मंस्यादिभिरहं पुनः॥ लव्यणीतानिश्चास्त्राणिस्याप्यामिमही

तने॥ ४५॥ भल्यायामेनमूलभंभृयिष्टेकलमङ्गते॥ पट्टप्रकारेचगाम्ब्रम्भि
नद्गोयस्तमकारणे॥ ४६॥ योगयास्यकर्त्तव्येविग्निंचोधिकारस्यते॥ ४७॥
सांस्यस्यचार्पिनिमीषेकपिलाधिकरिष्यते॥ वृभ्रमृतिसमास्तायनुभगा-
स्त्रेननाम्यहं॥ ज्ञानापन्नपानस्तात्ज्ञावज्ञापलापिच॥ ४८॥ भार्हित्रिमृ-
तिमास्तायरास्त्रेसाम्भिनश्चाहेतं॥ पांचयन्नाभिधंसास्यंमयापृथिव्यंहतंकिल-
४९॥ कापालंउस्त्रेवंचनशापादपनंत्रयं॥ कृहृष्वस्त्रीर्णयास्त्राणित्वंहृ-
त्यानिदोक्तर॥ ५०॥ यास्त्राणिमत्त्रणीतानिभवाङ्गीर्णीहतानिच॥ याभृतः
संपूर्वलोकेस्यस्यनिममशासनान्॥ ५१॥ यादीमन्येवत्तेसनेप्रणिपत्याभृतं
होरं॥ कृतहृत्यस्तदात्रभासाधेद्वेषमात्मयं॥ ५२॥ जगामयिभगंधवैचार-
णादिभिरन्वेतः॥ मंवनेः॥ पांचयन्नेष्टानितश्चप्रभृतिवेषुने॥ योवादी
स्यपियास्त्राणिप्रथंतेयासनाभरेः॥ ५३॥ योवेलच्चामाययालोकप्रचरंति-
निरंकुशाः॥ ५४॥ योवादयोपिष्यमयास्तत्त्वत्त्वप्रतिष्ठिनाः॥ पांचेनरेपांच-

गत्रमहूषितमपित्त्वयं ॥ ५३ ॥ दृप्तयं स्वेवमृष्टवानदृप्तयितुमोद्वरेः ॥ पापं
उपुनिरस्तुषुकुवादानिकृलवा ॥ ५४ ॥ जायतेविष्वमापात्मः पनितानंदुरम
नां ॥ नाम्निकर्त्तनिंदकानानात्याच्चात्मः पारपीडिताः ॥ ५५ ॥ नायंतेच्चनियंते
च पञ्चंतेनिरवेष्टपि ॥ स्वर्गे युन्वत्यंत्यमेमायामलिनष्टेत्तमः ॥ ५६ ॥ तरंतिचम
नां भोच्चिंमाययायेवरिष्टनाः ॥ जान्नाऽस्यमदैरास्याणिनिचार्यंतपुनः पुनः
स्यानारायणामृतेष्यानमृतंतिमम्भवादिनः ॥ ब्राह्मणामृतंतपुर्योपुष्यम्भ्याम्भ्राम
इत्तमः ॥ ५७ ॥ यद्दत्तगान्तनीर्थं पुर्वतेष्टपिचाच्चुनः ॥ तद्दम्भं पुरास्त्रे पु-
षं चराचं प्ररास्यते ॥ ५८ ॥ पंचरात्रोक्तविधिनायः समाराधयेभ्यं ॥ केवलं प
रम्पामोनधृयः संमर्गेदिह ॥ ५९ ॥ भस्यं फलमाप्नोनिमपुमानामसंरायः ॥
स्त्र्याणकारिण्यस्यपिनरः स्वर्गवामिनः ॥ ६० ॥ असलोकं पिपुलं नेकाक्षा
नस्कार्णीये ॥ मंत्रेष्टवेष्टावेद्देवं दृष्टेष्टाक्षमेववा ॥ न इदायं मंत्रेन दृष्टं ति
पित्तरेष्टवाः ॥ भास्यकार्यं निपिनरः प्रनत्यं निपिनामद्वाः ॥ ६१ ॥ वैष्ट्यावोनां

यनेयेपामनये पुमहामतिः ॥ पंचरात्रोन्कनिधिनावास्त्रदेवं ममांश्रितः ॥ २०
 नारायणामृतेभानं निरस्ताऽपविद्धवं ॥ एतस्य अन्वं विद्यानाय अस्ति
 पवं ॥ २१ ॥ मासमाणाय नान्मयेकम्भेन नयदृश्या ॥ चैवाणेकाय दानं भव्ये
 त अवं च वद्वन् ॥ २२ ॥ कर्ष्वः ॥ पदोपनिषदार्थम्यशास्त्रम्यमहामते पर्वं
 च गत्रसमागम्यामोक्तं लोके प्रवर्तते ॥ २३ ॥ मेवर्तः ॥ पंचतर्गणिरास्त्राणिग
 त्रीयं तेमहांसपि ॥ नस्त्रिधोसमाल्यामोनेत्वोक्ते प्रवर्तते ॥ २४ ॥ चंद्रतारां
 गणं यद्वन्योभवनेव वायरं ॥ तथेन राणियो भवने पंचतेवाम्यमंचित्वो ॥ २५
 पंचतमथवायद्वायमानोदवाकरे ॥ वह्यं तिगत्रयस्तद्वादिनराणितदिनि-
 के ॥ २६ ॥ इदं पवित्रं पापच्छंसास्त्रं भवनिनारानं ॥ यं सागणवस्त्रानां कर्मेषा
 यानुपेष्यतां ॥ २७ ॥ मदापोनेन सहस्रानारकं भवसागग्नान् ॥ ऋगादिमंजको-
 चेदस्त्रवृचां भिष्यनेष्यथा ॥ २८ ॥ नहस्त्रानभेदेन पंचरात्रेन तुविभं ॥ ऋगा-
 द्योषयेत्वेकं भिष्यनेव हुशार्यथा ॥ २९ ॥ तथामिभानमेकेकं वक्त्रभादेन भिष्य

पते ॥ ५४ ॥ य भांनं नाम चाल र्थं निय दूरि नि पंडितः ॥ ५५ ॥ मीमांसा दि पूरा अं
यु यसि भाष्यो यनो यिणः ॥ ते पांनं नै विकारो स्मित्या अं नै चान्य धागनः ॥ ५६ ॥
एकमूर्ति प्रधानं नै मं चासि भांन मूर्त्यने ॥ च नु मूर्ति प्रधानं च य च रागम पूर्वं कं
॥ ५७ ॥ य भांन मूर्त्यनै स द्विर्द्विनो यं चाकार्ति श्रूतं ॥ न व मूर्ति प्रधानं च नै वासि धो
न मूर्त्यने ॥ ५८ ॥ च नु वं कां च न अं चाइ व य चान्य नाविधिः ॥ न चं चां तर्मि एस्या
नै चं चं न च नु वं धं ॥ ५९ ॥ च न लः कां धिनः पूर्वं चाय इ चाद्य ल या ॥ नारा य या
ह य यो वो विष्णु नै कारि स्त्रै गे ॥ ६० ॥ सांक यं नु कुर्वी नै सि भांने पुष्प रस्य रं ॥
परि संकरनो मां द्वाज नाग अं च न स्य नि ॥ ६१ ॥ य नै मि भांन मार्गे ष कर्षै या दि
क्षिय च ना ॥ नै नै व य कलं कर्म कु याने वर्वि भाग निन ॥ ६२ ॥ च न चं चां तर्मि म सुं
स्या अं वं स्य वं फल प्रदः ॥ ते यं यं मं चासि भांनः पाप संज्ञा भिर्वा यने ॥ ६३ ॥ एं
कं कं वं च भं देनै मि भांता वहु चाय मृताः ॥ मं प्रद्वारा व म्ल अं व नै चाणां प्रकटो हु
तः ॥ ६४ ॥ य भांनै मं च यां स भै य या यां हुत काम्य या ॥ नै चाणां चै व स चै

पांचकानारायणस्त्रयं ॥१०॥ भन्त्यहार्थं भन्त्यानं श्वावयामायन्त्रस्त्रयं ॥ श्रोतारोम्पूर्वेभेदात्मभुनयस्त्रपितामहाः ॥११॥ प्रयोजनं च रात्र्यस्त्रमोऽप्तः प्रकृतिरुद्देशः ॥ अभिष्ठेयं सगवतः प्रमायचन्मुच्चमं ॥१२॥ संबोधो विष्णुते स दिमात्मसाधनलक्षणः ॥ श्रुतिसूलमिदं तं प्रमाणं कल्पसूचवत् ॥१३॥ संगैसंगैप्रविदितिर्वदेव म्पशासनात् ॥ चित्तामणिवशालोकेतावत्योकल्पवद्दूमः ॥१४॥ अर्थिस्योवांस्यिनं सर्वं प्रयद्येतिगतिविना ॥ पंचयत्तारत्यरत्वं तु च तुर्वर्गेष्वलप्रदं ॥१५॥ शास्त्रांतरत्यसानिनामस्यासः कालयापनं ॥ फलं चाकिं चिदेव साधनसाधुवहिष्टतं ॥१६॥ वास्तु देवं परित्यज्य योन्यदेव मुपासने ॥ न रक्ताय भवं स्येव नाचकायो विचारणा ॥१७॥ स लं सर्वं पुनः स लं इत्यत्यनुच्छवे ॥ वै इत्यात्मास्त्रं नास्ति न दैवं केत्याचात्मरं ॥१८॥ तस्माद्ब्रजस्त्रेव रांविचित्रानेन चेष्टने ॥ कर्णः ॥ कनिभेदास्तु न जाणान्नाम चेयानि कानिवा ॥ श्रोतुमिष्टामि पिमेऽपरं कोत्तद्वन्द्विष्ट ॥१९॥ संवत्सः ॥ शनमेकं न यादेव तु गहनं कर्णम्

श्रुमः ॥ नामधेयानिचेनेषां शूद्यतां कथ्यते सया ॥ १०१ ॥ पासं प्रमोद्द्वं मान-
वावेभवं न लकृवरं ॥ चेन्नाम्यमाह नं विष्णु तिलकं परमाहृयं ॥ १०२ ॥ नार-
दीयं न धनादियं वामि इष्टोऽक्षयाहृयं ॥ सनकुमारं सनकं भत्तार्थं विश्वसंहि-
ता ॥ १०३ ॥ सनं तार्थं मही प्रसंश्लोम वेत्तामं ॥ माहेद्मांहिता पृथ्वे प्र-
इनारथं तलसागरं ॥ १०४ ॥ चागीरां चाववं नोद्दिविष्णु श्रीकराहृयं ॥ चाववं
विष्णु सद्गावं मिश्रां नं विष्णु पृथ्वेकं ॥ १०५ ॥ विज्ञुननं च कोमारं रहस्यं विष्णु
पृथ्वेकं ॥ विज्ञुवेभाविकं सर्वं सोम्यमीश्वरसंहिता ॥ १०६ ॥ अनं तारथं भागव-
तं नयारथं मृत्युमंहिता ॥ पृथितं च रौनकीयं मारीचं रसमंहिता ॥ १०७ ॥ गों
पोइंयोगदृष्टयं हारीतं पागमे रवरं ॥ भावेयं मंदिरो विष्वकृमेन मोशन या-
हृयं ॥ १०८ ॥ वेदायसं वहगेऽभागीयं पर पृथ्वं ॥ याज्ञवल्मीयं गोतमीयं पोत-
ल्मीयाकल्पाहृयं ॥ १०९ ॥ जयोन्तरं ॥ ज्ञानार्णवं ज्ञामहर्मयाम्यं नारायणाम-
कं ॥ पारायायं च जावालं काषिलं चामना हृयं ॥ ११० ॥ जयोन्तरं वाहैस्यसं

जेमिनं सातवा हृषं ॥ कात्यायनीकं वाल्मीकी पौष्टि गायन संहिता ॥ १११ ॥ हिरण्यगम्भीरमागस्यं काल्मीवो धायना हृषं ॥ नारदाजनारामिं हं गायं मुन्नर पूर्वैर्गं ॥ ११२ ॥ शातवातपं मोगरसं कार्यपं पैंगला हृषं ॥ वैलोक्यविनयं योगनारामीयं च वारुणं ॥ ११३ ॥ रुणांचां वरमामेयं माकै देयस्य संग्रहः ॥ महासनकुमारायं चासारायं विशुभं हृषिता ॥ ११४ ॥ माकै देयं पाषं हं ब्रह्मनारदसंहिता ॥ मं चादं इक्षुदास्यां उमामां हरवर्ण हृषं ॥ ११५ ॥ हन्तारेयं च सर्वोर्यं चाराहं महिय हृषं ॥ संकर्षणार्यं प्रथम्यनं वामनं कल्पिग्राघवो ॥ ११६ ॥ प्राचेव सारायं पित्यन्तरातम योन्नरं रातं ॥ एतानि तं च नामानि मयोक्तनि महामने ॥ ११७ ॥ तं चारस्वने कावुध्यं तं मुक्त्युपायाः पृथक् पृथक् ॥ इति तं चं च माराया तं रात्र्यमे वं मनीषिभिः ॥ ११८ ॥ तं चाणां नाम धेयानि यानि संपूर्वते न रुपाः सर्वं पापं विनिर्मुक्तो याविव्रश्वसनावनं ॥ ११९ ॥ इति पंचरात्रेयमहोपनिषद्विपाये तं चेजानपाद्याक्षावतारकस्य नाम प्रथमो ध्यायः ॥ च ॥ च ॥ संचरनेः ॥ हे

पश्चनागराजेऽश्रुतपानमिष्यत्युगा ॥ तंत्रं तद्दृग्धाप्योमयिन्तरस्यनुयहः ॥ १ ॥ पश्चक्षाच ॥ तत्रपश्चामिविप्रर्थेतंवेलाकविश्रुतं ॥ ज्ञानयोगक्रिया चर्याच्चनुभादसमन्वितं ॥ २ ॥ रहस्यमद्विद्यंयन्मयाकपिलाद्युतं ॥ मंसंसु पुंचमदार्थंचमर्वसिविप्रमादनं ॥ ३ ॥ सार्थकोटिप्रमाणेनप्रभणाकेरावान्द्रुतं ॥ तस्मात्मुत्तृतंत्रंवारिधेरमृतंवथा ॥ ४ ॥ विज्ञानमादेषकलंसूच्यो तथात्मुच्यते ॥ ततोयोगक्रियापश्चर्याच्चनदनंतरं ॥ ५ ॥ विज्ञानंभगवद्वानंवज्ञानंमुक्तिरूच्यते ॥ मार्दिमध्यात्मगद्विद्यायमच्चुतं ॥ ६ ॥ नित्यानि रूपमन्योनिनित्यवसंनिरंजनं ॥ सर्वोकारंनियकारंतमसः परमव्ययं ॥ ७ ॥ तत्कारणवज्ञाच्चस्मादविगसीत्वात्नात्नात् ॥ द्विलक्ष्मेकवक्त्रंचयस्कर्णिकसंग्रिभं ॥ ८ ॥ सहस्रविविद्विलक्ष्मेकोटिसमप्रभं ॥ मरीचिनक्रमध्यसंचक्राध्यायुचलांद्यनं ॥ ९ ॥ श्रीवलक्ष्मोरस्कंवनमालाविराजतं ॥ किशोटहारकेष्वर्वलयादिविशूर्णेन ॥ १० ॥ पश्चीतांवरधरंसोम्यरूपमात्मनां

मयं॥ सवाम्बद्वेवोविज्ञेयः मृत्यं सर्वं च तु मुख्यान् ॥ ११॥ अवयं च योगिभिर्निः
इत्प्राप्तं तर्तुर्विष्टे ॥ परयं निमृत्यः गत्वा तत्तद्विज्ञाः परमं पदं ॥ १२॥ वासुदेवान्
तो जातो वास्तवं वा हृष्योपरः ॥ एकवक्षम्ब्रह्म वृत्तीहृष्टकायायुधभूषितः ॥ १३॥
स्त्रियेन्द्रियं सगमिजं दधानः मृष्टयेपुनः ॥ मुक्तयोन्वजन्यं च गदासंहृतये त-
या ॥ १४॥ श्रीवल्लक्ष्मीभारत्कोवनमात्मानिभूषितः ॥ मयूरकं डनज्यामः
पीतनेमगिं कांवरः ॥ सवाम्बद्वेवोभगवान्स्त्रियिन्यं दमुक्तिः ॥ ज्ञानानं
सहित्यानं केषुनः केनापि हतुना ॥ १५॥ तयोर्कोवाम्बद्वः गत्वा स्फुरिक स-
न्धिमः ॥ नारायणाद्वितीयग्नुनीलां दुष्प्रसमप्रभः ॥ १६॥ संकर्षणोवाम्बद्वा
नमात्रपूर्णमंभवः ॥ प्रशुभ्नादनिर्देशो मृत्यवै एवं च तु मुख्यानाः ॥ १७॥ ज्ञाना
स्त्रियेन्द्रियामान्योवाम्बद्वः प्रकीर्तिवः ॥ पश्योग्रूणानां वै प्रम्यवस्थं वै मृत्येभः
कमान् ॥ १८॥ ज्ञानाचिकाम्बवै द्वृत्यमहर्यासंकर्षणाहृयः ॥ वलेभिर्कामपूर्ण-
म्बास्यादेवर्येन्वानिर्भकः ॥ १९॥ मृत्यिभ्यम्बन्नुर्म्बन्नुर्विश्वातिमृत्यः

जायंते कर्मणो ब्रह्मन् दीपादीपां तरं यथा ॥२१॥ सर्वे च वृग्नापयरां रवच-
कराधराः ॥ वासुदेवादादिदेवाद्यमाकेदावस्था ॥२२॥ नारायणो मा-
धवश्च न ज्ञिरेभूमरात्मा ॥ मंकर्षणाच्च गोविं रविलुम्भुमधुसृदनः ॥२३॥
अथलेभमगायंतप्रस्तुम्भानविक्रमः ॥ वामनः श्रीष्वरश्चेतजज्ञिरेभूनिम-
त्तम ॥२४॥ अभिरुद्धाइपीकर्षणपयमनाभम्भुमत्रत ॥ दामोदरश्चेतनेऽन्दाद
रांश्चाप्रजज्ञिरे ॥२५॥ वासुदेवानवचामतथासंकर्षणादपि ॥ प्रस्तुम्भाइ
पितचामतचामेवानिरुद्धकात् ॥२६॥ मभूवतकर्मणालभ्यनुभ्यः पुरु-
षान्तमः ॥ भधोस्तनोन्तर्मिंहम्भन्तवृष्ट्यम्भान्तुमतः ॥२७॥ चतुर्थ्येऽप्यते
भ्यो मीजज्ञिरेचयथाक्रमं ॥ जनार्दनस्तथापंदोहरिः च लः समारथया ॥
२८॥ वासुदेवादादिदेवामूल्येष्टकर्मचायत ॥ ग्रास्तोन्तर्मिं प्रथमाप्राजा-
पत्वान्वेष्यावी ॥२९॥ दिव्याचापीमानूषीचमस्तमीनाकरोमता ॥ पेद्या
त्रौन्तरसावायां भूर्त्विनामपयस्ता ॥३०॥ मोनाचाजज्ञिरेविमन्तवृष्ट्यहा

॥४८॥
॥८॥

व्यवाक्रमं ॥ मन्त्र्याकृमौवराहम्बामुद्वाहनायत ॥ ३१ ॥ वृत्तिंहोवामनोरामोनामहन्योथनायत ॥ मंकर्षेणान्तशानज्ञेप्रचुम्लाइचोवलो ॥ ३२ ॥ अन्तिरुभास्त्रश्वरुद्धाः कल्पोनिहत्तमूर्तेषः ॥ मंकर्षेणान्तपुरुषः मत्यः प्रचुम्लमंभवः ॥ ३३ ॥ जातोन्युतोनिहत्तमव्युत्तेलान्यमोहनः ॥ वाहायाहेः मोरिगलंद्यावामहेवाचनज्ञिरे ॥ ३४ ॥ मंकर्षेणान्यपीवः रांवोहरन्तकेसरो ॥ वेकुंठः मृद्विराज्यानुमुकुंठमहाकृष्णः ॥ ३५ ॥ वत्रेनार्द्धवाहम्बाकृष्णः मंकर्षेणार्द्धप्रभनंतः पञ्चगोजातः यहम्बक्षणवान्वली ॥ ३६ ॥ मुद्वौनाम्बायुधानिकिरोदाहिनभृष्टगं ॥ मृत्यौविभावमयेषहैवेनानिहज्ञिरे ॥ ३७ ॥ देवः विशाद्यस्त्वन्नमृनिभेदमाश्रिताः ॥ ग्रीवस्त्वादेवमकलाजज्ञिरेदिष्यलोद्धनाः ॥ ३८ ॥ गरुदः पश्चिमामिश्रोवाहनोवलिवांवरः ॥ वाम्बहेवादिभृनिभ्यश्रमंदोमृनिर्वायत ॥ ३९ ॥ कुमुदाम्बाम्बृद्वराः वर्वैः पापैवदेवसह ॥ वाहवम्बानिहत्तम्बवम्बहत्तनसाहम्बराः ॥ ४० ॥ वहम्बरीपैचरणहत्तनेवाइत्ताच्छ्रुतेः ॥ अन्तिरु

॥४८॥
८

सान्नगत्तद्देवांगादेवयशाक्तम् ॥ ४१ ॥ मुरवादिद्वयस्त्रियसंदोषांगानि
पृत्वश्च ॥ ओमैल्लोनयनात्स्यौपनमनमन्द्रमामापि ॥ ४२ ॥ ओमादिरोनमोना
मेः पश्चां भूमिरजायत ॥ प्राणादोषुल्लयापानामृत्युः केरांचरांवृचः ॥ ४३
वज्ञादिकालमेदम्बकालम्भासूत्याधियः ॥ वनव्यतयोपधोगेमकृपा ॥
द्विनिमृताः ॥ ४४ ॥ यज्ञाम्बन्द्विगेतस्माद्वच्छुद्विष्णाः ॥ चानुवैष्णवेक्ष-
माहक्षवाहून्वरणोऽन्वं ॥ ४५ ॥ एवं वद्वानगत्वां विवरस्त्वप्यचराहरिः ॥ जा-
स्त्वनं तासनेदेवः ओमैमिम्मांसहप्रमुः ॥ ४६ ॥ मध्येहीराणीवेत्वं तद्वीपारथे
हेमनिमिते ॥ प्रातादेसेव्यमानम्बयोगिभिर्विष्वराय ॥ ४७ ॥ न्वंश्वेद्वास-
पालेम्बकुमुदाम्बन्तीविभिः ॥ पस्तोऽद्विष्वसेवाम्यांसेव्यमानोमुहान्वि-
तः ॥ ४८ ॥ ओवस्त्वप्यानियमीन्वयः यात्वनोऽन्ववः ॥ अन्वित भोजगत्वा
योरिद्वयेपरिपालयन् ॥ ४९ ॥ उत्तिपन्त्वगत्वेमहोपनिषदिपामेत्वेद्वान-
पारेमत्युत्तिक्ष्वनं तामहितीयोच्चायः ॥ ५० ॥ पम्हुवान्व ॥ ग्रस्त्रः सृष्टि

॥ १८०
॥ १८१

रचुनावस्थतेहिंसन्तम् ॥ नारायणो मृजन्तो यंत्रेवासीन्महार्णवः ॥ १८० ॥ अ
निरुधांशां राजाद्युर्गामायारुपास्तमोहिनी ॥ न्यग्राघमसृजन्तस्मिन्मायारुपेम
हाइमे ॥ १८१ ॥ भानुकभांशां राजान्मीमानपृष्ठनामः पुरातनः ॥ चंद्रलोकान्मुकु-
पः पर्णपर्यक्तमेयिवान ॥ ३ ॥ तत्र पृथुः रायानस्थनागपर्यक्तमृपिते ॥ हिं-
जमयं पृष्ठगमीनाभंसंहस्रनायत ॥ ४ ॥ तदं पंचमृतालभृतं रथमतकिंवं
नंहस्यवर्तमानस्थमधेष्ठमंसितप्रभं ॥ ५ ॥ यहस्यद्वयपर्यन्तेभानः केसरमं
टितं ॥ मध्येकर्णीकयायुक्तं मद्दूतं मृष्टिकारणं ॥ ६ ॥ मृष्टारमसृजन्तस्मिन्
पृष्ठनाभम्भृतमूर्त्यं ॥ भासनं दस्तणायस्मात्प्रभमासनभृततः ॥ ७ ॥ भन्ये-
शामपिरेवानां भासनं पृष्ठमिष्यते ॥ सनं हनारीनसृजनवसृष्टयैपृष्ठमृ-
यं ॥ ८ ॥ सृष्टमनोनहधिरेतेन्यायं भूताल्लरा ॥ सर्वैतेयोगिनां जातावीन
गगाविमस्याः ॥ ९ ॥ नेष्वं निरपेष्टपुलोकसृष्टमहाल्लभु ॥ ब्रह्मणो मृ-
त्याक्षो धर्मलोक्यरहनसमः ॥ १० ॥ मृकृदीकुटिलानस्थललाटाल्लका

॥ १८२ ॥
॥ १८३ ॥

धरीपितात् ॥ समृद्धमन्तरामुद्गांवाग्निसमग्रमः ॥ ११ ॥ अर्थनारीन
रवयुः महाकायः प्रतापवान् ॥ मंविभव्यासवोद्दलं रेतारीन्विमेष ॥ १२ ॥
मिथुनान्द्विरेतम्माद्वाणां कोट्यस्तथा ॥ वैनवतुमुंजाः कृत्यास्त्रिवेद्यारू
पाणयः ॥ १३ ॥ वेष्टुप्रचानाविप्रेऽस्त्रारकाद्यास्त्राः ॥ रुद्रसृष्टिर्मपित्र
स्त्रावर्षीमालोक्यलोक्यन् ॥ १४ ॥ मरीच्यादोन्वृप्यग्नमनसानिमेषुनः
नेरेन हस्तिलंस्त्रुत्वेत्वास्त्रं सत्यन्वरं ॥ १५ ॥ एवं सद्गुणद्विदं पदायानिः
श्वन्तुमुंजः ॥ आनं परममानस्तोकागणं स्त्रियन्वितवत् ॥ १६ ॥ आयस्त्रास्त्र
पुरतः नेत्रः पुंजीमवाप्नवन् ॥ द्विवाकरमहस्तामंविष्वसंगवमंचित्रम् ॥ १७ ॥
तन्मस्त्रेषु रूपश्वेष्टं पीतनिमेलवास्त्रम् ॥ रांगनकगदाप्रमधारयं तंत्रुमुं
जं ॥ १८ ॥ श्रोवस्त्रांकं प्रसन्नास्त्रं कोस्त्रुमेनविराजितं ॥ कुरुक्तिरीदहाराद्य
भृष्णोरपि भृष्णितं ॥ १९ ॥ नंदद्वापुरुषश्वेष्टं प्रयोगनिर्वितवत् ॥ एष
वपरोद्वेषः सवैस्त्रगतः प्रभृः ॥ २० ॥ वास्त्रास्त्ररत्नः कर्मिदृशते पुरुतः

स्तिनान् ॥ तमेव संख्यान् एषु विधानुपत्तवत्तमे ॥ २१ ॥ ग्रन्था ॥ कम्लमत्प-
 रुताकारः पुरुषः पुरुषोत्तमः ॥ मम्बांजिद्वामानाय भान्मानं दर्शयत्तुरः ॥ २२
 श्रीभगवानुवाच ॥ अष्टारं सर्वेषां कानां पुण्याणां पुरुषोत्तमे ॥ अनादिमत्प-
 रुतिवर्णं विधिमामत्प्रवृत्तं ॥ २३ ॥ कारणं सर्वेषां कस्य मात्प्रमृत्यं यदांतव ॥ सं
 शायत्प्रवर्णं विधिमामत्प्रवृत्तं ॥ २४ ॥ ग्रन्था ॥ अनादिमत्प्रवृत्यं गृहोत्तोम्प्र
 णेकामोमित्यात्मन ॥ अज्ञानेनात्मिनेऽज्ञयं कर्तव्यं नात्मित्यात्मन ॥ २५ ॥ अनान-
 ताप्रवापव्यं विधुत्तोकं पुरुषित्वते ॥ कस्य हेतो न गत्प्रस्तु भवान्वयेत्यत्तेवद ॥
 २६ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ क्रोदामिकं वलं व्रजन् रथाशुद्धिं हारपालनेः ॥ लोक-
 नामपि सर्वेषां भद्रं केनापि हेतुना ॥ २७ ॥ इति पंचरात्रेमहोपनिषदिपात्रे
 तं त्रेष्वानपादेत्प्रस्तादिमृश्चित्यकारेनामनुत्तोषो आयः ॥ २८ ॥ ग्रन्था ॥ विध्येष-
 केन रथेण केन रथेन पात्रिका ॥ संहत्युपवसेकेन मस्त्रामेविजृंभवे ॥ श्री
 भगवानुवाच ॥ अनंताः यन्त्रयः सर्वामनसेवन्तु मुरुषाः ॥ अनवस्थामूलनि

दिशामुखाविस्तारित्वैः॥३॥ रजःसत्त्वमोमध्यस्तिष्ठः संसारगोचरः
गानेशखान्तुर्धीनुभुक्तिप्रसाधिनो॥४॥ रजोगुणेनभुवनस्त्रामि
सचराचरं॥ पात्त्वामिच्चसत्त्वनवमसामहरामित्व॥५॥ जावंदात्मानमान-
ज्ञायवास्त्वेनाहृष्यत्यं॥ विवादायामिसंसारयेमामेवभजन्तिवान्॥६॥
स्त्रीमपात्तिहन्त्येनदृष्टेव्रप्रादिभित्तिभिः॥ वास्त्वेनवामरप्रेणप्रेणभ-
वसागरात्॥७॥ विवादायामिनिक्तमानेमामागृष्यत्यन्तिवान्॥८॥ मुखःश्व-
तुणीमेनपात्तिवेष्टमःपुमान्॥९॥ अपवगेकरत्वेनवास्त्वेवःसर्वैरितः
व्रसादव्यस्त्वान्वेतुसंसाराहित्वद्यः॥१०॥ अवस्था॥ संसारीपुरुषः कोस्य
मात्रेकवापरापरे॥ मुक्तःकोयस्यमात्रेवेनविष्टेनपरापरे॥११॥ श्रीभगवा-
नुचाच॥ पुष्यपापनिमित्तेयःमुखद्वयनिषेविनेपवंसारीसापरामात्रा
त्रस्त्वयमरीयते॥१२॥ मात्रापरभवन्तस्यस्त्रावरत्वमसत्त्वम्॥ वंसारवा-
लवातीत्वंविमुक्तंकर्मेवंधनेः॥१३॥ जात्मवस्त्रमुदासीनंमुक्तमाहुर्मनोषि

॥४८०
॥११०

णः॥ वदेकरुपरुपस्यमात्राकापिनविष्वेण॥१३॥ ब्रह्मा॥ केसंसारंप्रपञ्चं
तेकेन्नगच्छेतिनिर्वैति॥ केवद्वलंहिमगवनश्चहितलंयथातशं॥१४॥ श्रीम
गवानुवाच॥ कलयामनयाकर्मेनिर्हितंवेदिकंभजन्॥ वस्त्रेनिस्त्रहः क-
र्मेभजमानोनवच्छेते॥१५॥ ज्ञानंवेष्यविकंपस्यचस्त्रगाइनिवेष्वनं॥ वस्त्र
वेष्यपरेदवेष्यज्ञानंसमुच्छेते॥१६॥ पद्मद्वाच॥ मुक्तास्त्रनश्चभगवतो
भेदः कःपुरुषोन्तम॥ एतदाचस्त्रभगवनश्चभगुसंवर्द्धिप्रभो॥१७॥ श्री-
भगवानुवाच॥ भद्रमेवभवंत्यतेनभेदस्त्रकम्भन॥ यथाहेवेहराम्यवंत
यामुक्ताश्चरहितः॥१८॥ ब्रह्मा॥ वस्त्रंतिपुरुषाक्लंतेहेतवः कर्मेहेवनः॥
कर्मपार्येनिर्गच्छितानपुरुषाक्लंतिये॥१९॥ श्रीमगवानुवाच॥ चिभिरेवगुणेणवेष्यसमस्तेः पूर्वमितिवेः॥ मत्वाइति: कियात्तापित्रिनिधा
संप्रवर्तते॥२०॥ तथासंसारमृद्यंतिपुरुषापूर्ववृत्तयः॥ एवमेवस्त्रस्त्रेषु
यन्मांलंपारेष्यसि॥२१॥ ब्रह्मामेभिर्गुणेयोगः पुरुषस्योपज्ञायते॥ क-

॥४८१
॥१११

र्वपारोर्विमुच्येत्मोस्तमाणम्बपूरुषः ॥२१॥ श्रीभगवानुवाच ॥ पुरुषस्य
गुणाएतेदेहभर्मानुवर्तिनः ॥ विषयस्यवद्याद्योभवंनिभवंनिच ॥२२॥
ब्रह्मा ॥ कोसोविषयरसुकः पुरुषाणांमहेतरः ॥ यस्ययोगाद्वंत्येनेनभ
वंनिचवेगुणः ॥२३॥ श्रीभगवानुवाच ॥ चिरुणाम्रद्वनिभ्रह्मन् विषयोदेहि
तवद्वनः ॥ तयोगाद्वंतेनेनुस्तद्वियोगाद्विमुच्यते ॥२४॥ जानाति पुरुषानि
तंप्रस्तुतिंचिरुणाम्बिकां ॥ सात्त्वमस्तुतेनेनिशामस्य शशिविषयां ॥२५॥ स्व
रूपंविष्यरंत्यनिइयाविषमस्ययं ॥ मवंचरस्यतेषुसांकिभूयः श्रोतुमिद्यति
२६॥ इतिश्रोपंचरावेमहोपनिषदिषायेवंत्वेज्ञानपादेनवृच्छायः ॥२७॥
प्रहृत्यातस्यसंयोगोनायतेकेनहेतुना ॥ एवहन्त्वभगवनरहस्यंदुर्बलंभंम
ते ॥२॥ श्रीभगवानुवाच ॥ पूर्वायाकरणं ब्रह्मन्नज्ञनाद्विवाचिनो ॥ यु
वन्निपुरुषंसंपाप्रहृत्यागुणरूपया ॥२९॥ मव्यामादेनिनानस्यानविगमो ॥
स्त्रिकर्हित्विन् ॥ यावंनाहंप्रमीदामेनावन्मायाद्वरस्यया ॥३०॥ ब्रह्मा ॥ पूर्ण

कामस्यंदेवस्य प्रसादेऽकेनिवंधनं ॥ नजानेकारणं तस्य तन्मेव्याहृतिवंधनं-
प ४॥ श्रीभगवानुवाच ॥ वर्णोनामाश्रमाणां नभर्यादायामयाद्वा ॥ वान-
येसमनुवर्त्तेऽप्रसादस्त्वं वृमहान् ॥ ५॥ तं स्वासंगारिणां पुंसां मन्त्रमादेव
नाकोचन् ॥ निश्चयमकरेनाम्यत्वं असरमलामन् ॥ ६॥ ब्रह्मा ॥ भगवन्
देवदेवेशनामामिषुरपोन्मामे ॥ तामेव जगतो मन्त्रेष्वशारं कमलेषण ॥ ७
प्रभवं तियतो लोकाः प्रज्यं यां तियत्वन् ॥ भगवन्त्वहरो वेण ज्ञानुमिष्यामि
रां यमे ॥ ८॥ श्रीभगवानुवाच ॥ प्रस्तविः पूरुषां भेषमरुपेदूरत्यये ॥ अ
नुप्रविष्य द्वितियं सो भयाम्यद्विषया ॥ ९॥ प्रस्तुतिष्ठिगृणां ब्रह्मनादि
र्गवनादिनो ॥ पूरुषां विष्ठितो यूतेष्वावगाणिन्यगणिन् ॥ १०॥ गुणमास्या
स्तनस्तस्मात्पूरुषां विष्ठिताप्तुनः ॥ अनायनेयदः तत्त्वं त्रिविधं त्रिविष्ठेऽप्येः
११॥ अहं कारस्त्वं नानस्तस्य निष्वेविचास्त्वताः ॥ वैकारिकस्त्वेन रास्य भ्रान्ते
विश्वेनितव्यिधा ॥ १२॥ वैकारिकादहंकारासालकास्यं च विश्वे ॥ ज्ञाने

दिवाणिपंचैवराजमावैनसात्मनः ॥१३॥ कर्मेदिवाणिनाननिभूदेक्षा
मसादथ ॥ रादृत्नमात्रमभवनाकाशममनीननव ॥ १४॥ स्पर्शमात्रं तथाक
सातस्माद्युरजायत ॥ रूपमात्रं तोवायोस्तस्माद्युरजायत ॥ १५॥ रस-
मात्रमनन्यनेनस्मात्सप्तः प्रजाज्ञिरेत ॥ गंधमात्रं तोज्ञापिगंधमात्रानन्तमही
॥ १६॥ रादृक्षगुणमाकाशं ददृस्य योगुणानिलः ॥ रादृस्य योत्थारूपं तद्वर
न्नेत्वहनः ॥ १७॥ रादृस्य गोदूपरसं चातुर्गुण्यमपांस्मृतं ॥ रादृस्य रूपर
मगंधापंचगुणामही ॥ १८॥ नानावीयो इष्टकस्त्रवास्त्रमंहितं विना ॥
नारात्कुवं प्रजास्त्रूतवस्त्रेषंहतास्त्रयं ॥ १९॥ महवार्द्धविरोधांवाः प्रधानपू
रपोरिताः ॥ अहं ममां राघृतग्न्यपसनाभस्यपश्चन ॥ २०॥ नाभेरजीननस्त्र
स्माजगच्छोनिरभृद्वान् ॥ वर्षगोदौ प्रकृतो रेतमुद्गृहमरिवद्वंजगन् ॥ २१॥ लो
चनेप्रकृतावेव कल्पांतेकमलासन ॥ ब्रह्मा ॥ मन्यव्याजगत्स्त्रृंविद्वत्तत्त्व-
वाविश्वो ॥ कालरूपस्त्रमेवेकः कल्पांतेसंजद्यर्थं च ॥ २२॥ रुद्रानीं वद्वेज्ञा

॥४८
॥१३॥

नं ब्रह्मसिद्धिदमन्त्युन ॥ चन्द्रावान पुनर्जैमकारणं भवत्वं धनं ॥ २४ ॥ श्रीभ
गवान ॥ ज्ञानं द्विचमारब्धातं सत्त्वारथं चक्रियाभ्युक्तं ॥ सत्त्वारब्धस्य विद्यारथं
नमिभिरब्धाभिन्वारिणी ॥ २५ ॥ ब्रह्मा ॥ ज्ञानं कियात्मकं वावत्वरक्ताद्यवर्त्तं
प्रभो ॥ येनाभ्यस्तेन सत्त्वारब्धं यात्मामिद्वप्यसिद्धिं ॥ २६ ॥ श्रीभगवानुवाच
यममनियमम्भेदकियात्माद्विचास्त्रात् ॥ ताभ्यां ज्ञानं च यत्वारब्धं यात्मा
त्वेव न संरायः ॥ २७ ॥ ब्रह्मन्नभिन्वसत्त्वारब्धं ज्ञानं द्वेयमवायते ॥ ज्ञेयान्मुक्तः
परानं देवरं चामनियमन ॥ २८ ॥ ब्रह्मा ॥ ब्रह्मप्राप्त्येत्याभ्युगुपायः कथि
तः परः ॥ रसानीं देव देवरामूर्हिमेब्रह्मत्वस्त्रणे ॥ २९ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ सा
नं दत्तस्त्रणं ब्रह्मनादिदृपमपिक्षियं ॥ दोषादिभिरसंसृष्टं निक्षीयं निर्वै
कल्पकं ॥ ३० ॥ भद्रेद्वमनवद्विनं सर्वं वेष्यं निरेजनं ॥ सूक्ष्मसंस्वरयां स्वें रस्त्वयं
स्योनिरनामयं ॥ ३१ ॥ भनेत महायंशां नं भरह्यां तमवश्चियन् ॥ भ्रुवमेकं चि
त्तानं देविदृपं सर्वं परं ॥ ३२ ॥ शागतागतिविनिमूलं वायदेवाहृष्यं विमुं ॥ प्र

॥ राय ॥
११

भवेसर्वभूतानांरैत्वरंपुरुषोत्तमं ॥३३॥ स्वभावनिर्मलंनित्यंनित्यारंगं नि-
राकृलं ॥ निमयोर्हंगुणातीतंसगुणंसर्वेषामदं ॥३४॥ होनवर्णैरसंसेव्यंमो
स्थमाणेरतर्किनं ॥ अध्येयं व्यापादवर्यैमवौडनसगोचरं ॥३५॥ पाद्वृष्ट्यवि-
पहंसवेशक्षित्यात्रयमाग्निते ॥ मूलरोमूलहृतंतममःपरवस्तिते ॥३६॥
प्रचानंप्रस्तवेरन्यत्त्वोग्यंभोक्तुनिरकृतं ॥ अमाणप्रत्ययातीतंसर्वेनोक्ति
सियेमुखं ॥३७॥ सर्वतःपाणिचरणंसर्वमातृत्वनिष्टुनि ॥ वहिरंतस्तिवस्या
पित्तर्वनःश्रुतिशालिनं ॥३८॥ अनग्नोकारमवक्तंमूलवलमंत्रालिकंसिवं-
मायारूपममायाहिनिवत्तस्मणोरणु ॥३९॥ महानोपिमहसुलममृतंम-
रुदीपिमव् ॥ भमूर्त्यैभूर्त्यमोनस्वोन्विद्वनंनिरुपद्वं ॥४०॥ पश्यन्तित्यंपरं
ब्रह्मपरेणज्ञानचक्षुषा ॥ योगयुक्तःसदामर्थैःभास्त्रोनिचपरंपदं ॥४१॥
इतिश्रोपंचरात्मेष्टोपनिषदिपामेवंत्रेज्ञानयादेवंप्रश्नंस्तामपंच
मोध्यायः ॥४२॥ ब्रह्मा ॥ सर्वतःपाणिपादादिप्रस्त्रोरुपमीरितं ॥ अरु

पत्तापितस्वर्वंकथयस्वयथात्थं ॥१॥ ओमगवानुवान् ॥ नवयन्तर्म
हंस्तमासित्परमासिना ॥ वनस्तस्वर्वाणित्वंतस्यलक्षणमुच्चते ॥-
गृहादेशकालाविदेषेणसंयुक्तं परमेष्टिना ॥ योगपद्येनसवनंस्वर्वनःआ
कृपमुस्ततः ॥२॥ तियैगृधेमवश्वासेग्निभासयवेनगत् ॥ रवियैथान
थाहुत्वाविद्वनस्यस्तुच्चतः ॥३॥ वर्वेषुरस्तिवंतस्यवस्तुजातंयतस्य
नः ॥ विद्वनोमुखवतानस्यश्वसणःकमलासन ॥४॥ ज्ञानेंद्रियाणिस्वर्वं-
णिश्वर्यंतेश्रियहन्तमं ॥ वथाज्ञानाश्रयनेनद्वेषःसर्वोरागमभूयाप्त ॥५॥ क-
रूपविद्वस्तुंनथाव्यवहितवरे ॥ इणोर्विद्वाहुसंचातंतेनामोसर्वतयाः ॥६॥ जिनोवद्विद्यःपिंदाहभन्तरवद्यते ॥ नहुस्तकात्युथक्षमूतो ॥
स्वन्तरमावृत्याविद्यति ॥७॥ भाद्रौनिर्मेलेयहरंतस्याप्राविमायथा ॥ दृष्ट-
वेनतद्वस्यादिभोगव्यक्तस्यना ॥८॥ ज्ञानेंद्रियाचानविज्ञानोरुपादिष्टु-
त्वत्तुर्मेष्ट ॥ भगवानसुवोहतोःसर्वेषःकथितोत्तुर्मेष्टः ॥९॥ परमेणमह-

लेनमंयोगात्परमात्मनः॥३॥ यापिवमृत्युतेरिष्यारेत्तरस्यमहर्विभिः॥४॥
अनारिदिवमनलेनत्थेनानंतथाविभोः॥ परोस्तेनसर्वेषांसपादित्यु
तेन्निभिः॥५॥ स्वसंविदिपर्यमन्मगंधपृथ्यादिकेयथा॥ त्रिभिर्गुणेष्व
स्तोपिवप्त्वन्तेष्विष्टिन॥६॥ यथापुक्तरवर्णेष्वमद्यमःप्रतिष्ठितं॥ त्वं
तवैहिरप्यात्मविष्टेकायुगार्णवे॥७॥ अनिमयस्येवकुम्भस्यवाहिरंत
रपांस्तिनिः॥ परस्तेवज्ञयोरेक्यमात्मनोश्चनित्वादितं॥८॥ त्वंतज्ञास्यु
वाहुल्यंदेहभेदात्मसीयते॥ एकस्येवहिंविवस्यरप्तेष्वपुष्यथाभिदा॥९॥
शूतारिषंचसंधानंसंत्रयवस्थितिनः॥ नीतोष्यस्तंविद्युपाद्यात्मेवज्ञंप
रसंहितं॥१०॥ अद्युचिदोषमस्यरेत्यज्ञस्योपरिविष्टिने॥ परात्परतर्यवि
स्तुतरयोज्ञानवस्था॥११॥ विदेविदेविकास्त्वाज्ञानगोचरमस्तरं॥ प
रस्यव्यापिनोरहन्तवायानविश्वमः॥१२॥ यथाधर्मस्यमाकाशंनीयं
सानेष्वरेयथा॥ यातीनिवस्तुतोनेवभेदोस्तिपरजीवयोः॥१३॥ पन्नप

वसहत्येषु मूलिभिन्ने पूर्वकमान् ॥ सूक्ष्मवाकान्तभेदस्त्रियानेवोपज
म्यते ॥ २१ ॥ तथेव परमात्मायं विज्ञानात्मरिक्तो विनः ॥ दूरस्त्रमज्ञाः परस्यति
इत्यनेविष्टवंसदा ॥ २२ ॥ विवलयायुरकारायथेकम्भिरतिप्रभुः ॥ तद्वा-
त्तरान्तरं विद्यं चात्मायानं दृश्यन्तयां ॥ २३ ॥ सृष्टुं संहनुमीशानोरमीनभुदि
तोरविः ॥ यथातथाजगन्यवै सृष्टुं हर्वप्रभुहरिः ॥ २४ ॥ संपरं चापि विषयं
प्रकाशयति चिह्नयते ॥ यथाप्रसीपम्बल्यापि धरादेश्च प्रकाशकृत् ॥ २५ ॥
वर्णेणितादिभिर्दीनस्तद्वान्यास्यतेहरिः ॥ अहिमगुणेण गत्वित्वात्मज्ञाना-
दिभिरन्यगोः ॥ २६ ॥ भगवान्कथितः सङ्किः परमात्माजगन्मयः ॥ इत्यिम
पिंस्तिलं तेजं मात्मायेन्द्रियादिषु ॥ २७ ॥ अभिन्नं तत्त्वोऽस्याद्युर्वेतत्त्वत्
स्तितं ॥ उपलं भवत्यानि द्यादृश्यतेन तदीश्यते ॥ २८ ॥ मत्तो व्यभूतैर्मयै पांसं
तरात्मापरं पुमान् ॥ ज्ञानीनां भावनायोगादपलभ्यत्यन्तं गत्वा ॥ २९ ॥ च-
रन्तरेषु यर्मुखद्युवाय्यविष्टितं ॥ अस्मा ॥ असूतैपरथम्भूतं स्वयं वेष्ट-

वदेति च ॥ विषया भगवन्मध्यं तानान्स्त्रय वातशं ॥३३॥ श्रीभगवानुवान्
पंचगांकमार्गेण ये रीसांक्षमं इले ॥ शूलाभमर्चनं विष्णो द्विष्टकास्त्र-
विषया ॥३४॥ माराध्यं नियाक्षोक्तव्यिनोदेश्यकोन्तयाः ॥ तेषां हृद्भुजे
वासाल्लतं कीरक्षा द्वावर्गस्त्रिपरः पुमान् ॥३५॥ तरं निविष्टमायां तेन तरं
तीतरं जनाः ॥ ब्रह्मा ॥ वस्तुयासाल्लतं कीरक्षलस्त्रिपरः कीरक्षं ॥ भगवन्
कथ्यवांमवैं मयिन्द्रेतस्य नुप्रहः ॥३६॥ श्रीभगवानुवाच ॥ वाल्यायत्रावभा
गस्त्रिप्रधान पुरुषालकं ॥ गमनागमने होनं मणिष्टं तस्त्रोर्षिः ॥३७॥ म
हि इष्टवहवावस्तुपरमानं दविष्यहं ॥ विभिस्युविनिमुक्तं सर्वं भावनाज्ञ
कं ॥३८॥ तद्युप्रश्नवावेष्यं प्रतर्क्षप्रश्नवानितं ॥ एवं क्षप्त्वरं देवं दृश्येयो
गिनः सदा ॥३९॥ शूलं सूस्मं परं तस्य विष्णुप्रमोरितं ॥ शूलतस्य कलं
ज्ञेयं सूस्मं सकलनिष्कलं ॥४०॥ परं निष्कलमेवास्य दृष्टं कमलमं भव ॥ ए
पं त्रहस्त्रीषां द्विष्टकलं परमालनः ॥४१॥ तेजः पुंजं सपासादिदृष्टं यक

लनिष्कलं ॥ सच्चिदानंदस्यादिरुपं निष्कलमं ज्ञितं ॥ ४३ ॥ प्रसूतिविरु-
तिश्चोभं देश्चेपरमात्मनः ॥ मत्वादीगृणसंचातः प्रसूतिविरुद्धनिः पुनः ॥
४४ ॥ पुरुषम्बिगृणात्मग्वस्तेन्यस्तिगृणात्मिका ॥ भाष्मित्वावगत्वं
प्रसूतेन्येवनात्मिका ॥ एशासंहरत्यपितत्वं नियोगादेवतस्यसा ॥ एकए
वपरोदेवोनानाराक्षित्वनन्वितः ॥ ४५ ॥ कर्त्तव्यमर्वं भंहारेसन्वनायथणः
स्मृतः ॥ नानादिग्मः पुरस्त्वां यथा पुरनिवासिनः ॥ ४६ ॥ भंतविरुद्धतित्व-
त्वपूरुषाः पुरुषं परं ॥ इपासकाविद्यां यंतर्विज्ञप्त्यापरत्यामदा ॥ ४७ ॥ यो-
तिमेंद्रतमस्थस्त्रुक्षमाभं पुरुषं परं ॥ इत्यमकण्ठिकारुदं रासनवत्त्वगदाभ-
रं ॥ ४८ ॥ नवृभूतं भावयं वस्त्रानेष्वेव पुयोगिनः ॥ ब्रह्मरं व्रेभुवोभं ष्वेनाभिः
चक्रगच्छावरे ॥ ४९ ॥ निहायेवालुमष्वेन भावयं वोयवेंद्रियाः ॥ पूर्वं जन्म
रुदं कर्मदग्धायोविसनात्मनं ॥ ५० ॥ विद्वायगचनपराः पंचकालपराय-
णाः ॥ भस्त्रांगयोगस्य धान्नदास्त्रास्तरचिंतकाः ॥ ५१ ॥ वासुदेवाश्रयो ॥ ५२ ॥

मर्योचासुरेनः परायणः आगर्वेषापविरस्तासायानिव्रश्मसनातनं ॥ ५७॥
वर्षधारादृथमृताः पतंतो जवतो दिवः ॥ भूमावेष्यं यथायांनिवद्वत् त्र
स्त्रियोगिनः ॥ ५८॥ अहोन दीनां बद्धारसरुपादिभेदवत् ॥ प्रविष्टं वा-
रिष्वेषांगिनोदकाल्पनिरच्यते ॥ ५९॥ तथेव ब्रह्मणिपरं मुक्तालानश्चनुर्मु-
ख ॥ एकज्ञावेन निष्टृतिवसालोक्यादिवामवेन ॥ ६०॥ एतद्दहस्य मुदितं
निष्पद्मपनिष्पद्मुच ॥ उक्तं प्रकारित्वं नुभं मया कमलमं भव ॥ ६१॥ इति
श्रीपंचरात्रमहापनिषदिपामेतत्त्वज्ञानपादेव लभ्यत्वात्मृपाय कथनं ना-
मपश्यात्यायः ॥ ६२॥ ब्रह्मा ॥ ब्रह्मणः मात्त्वयुपायस्य ज्ञानस्यात्मनिकारणं
इच्यतां तद्वरोपेण प्रसादो मयित्वत्व ॥ ६३॥ श्रीभगवानुवाच ॥ वास्तोप-
रागरहितं निर्मेलं तस्य जायते ॥ विज्ञानं यस्य भगवन् समारब्धनकमौषः
॥ ६४॥ अनाद्यविष्वाविलयोयोगांगैश्च यमादिभिः ॥ द्वौ च मित्रात् पृक-
योस्याच्यायाभ्यसनं तथा ॥ ६५॥ ब्रह्मन्वर्षेषामिनाहरोमौनमित्रियनिश्चरः

०४८
०१७०

महिंसानोपवासश्चनानतीर्थेनिषेवणं ॥४॥ वैराग्यं पुत्रदारेषु दृष्टादा-
रविवर्णनं ॥ अकृत्यारथसेवासमामेवत्त्वांस्त ॥५॥ परस्तरपवस्थं पुरुषं
र्वंशास्त्रं संवनं ॥ भस्तक्तवाभोजनादावेतेचित्तप्रसादनं ॥६॥ ज्ञानं प्रत्य-
लमूर्खं जातं तेजावानिवस्तदे ॥ यव्याप्तनिवर्तेजन्ममृत्युविवर्तिताः ॥
७॥ पुरुषाकथितो हेतुगितिविज्ञानं जन्मनि ॥ संसारहेतुमधुनावश्यामि
ननु पुरुष ॥८॥ चतुर्भावसाम्बकं कर्मद्वलामायावदांगताः ॥ मांगायतनमा-
र्थायतन्त्रकर्मभावं ॥९॥ दृश्येः सर्वं वापुरुषः नृजंते हेतुयं त्रिताः ॥
१०॥ संसृतिः सात्त्वनुवैश्चतस्यांकर्मवकारणं ॥११॥ मुक्तिज्ञानेचिकेतस्यासंश-
वेतरामनोभवेत ॥ कर्मांचिरेष्यपुनः सैवजायतेनिरवग्रह ॥१२॥ संसार-
हेतुभूतं च कर्मज्ञानेननवयति ॥ शीणेकर्मणिसंसारहेतो मुक्तिस्तंत्रा ॥
१३॥ कल्पतेसंसृतिः कर्महेतुरुक्ताविनिष्ठिता ॥ किरोतिकर्मचाविद्या
विवर्याः पुरुषस्थं ॥१४॥ गुणारवत्रयोविद्यामासव्यासदत्तयः ॥ तेरे

०४९
१७

वकुकतेकर्मग्रभंवायद्विवारम् ॥ १४॥ तेष्विभिष्विभानिदानायतेक-
मेकारणं ॥ मैवाविभान्यान्यान्यतेकोविरोचनमः ॥ १५॥ सत्वाग्रस्वमयो
निदानसः कर्मसंकला ॥ तमसोमोहिनीनामताभिनैर्गजितः पुमान् ॥ १५
संसरस्यवराः कर्मकर्यतिर्जनिकारणं ॥ सत्वादिगृणमंयुक्तं मनोभृते पुरुष-
म् ॥ १६॥ प्रदत्तं पञ्चधाभिन्नं प्रश्नते वहुधाकियाः ॥ मनः सन्तुष्टायेतं प्रश्निः
वीतं यथाभवेत् ॥ १७॥ वसाकरोनिष्ठिवीयननादिक्षियांनरः ॥ माराधय
यनिष्ठाचां पालनं वान्यां तथा ॥ १८॥ स्त्रियस्त्रियाणहिंसां मृगयावुभिमे
वेत्वा ॥ तमसिष्ठेतुहृषेदेहनं भेदनं तथा ॥ १९॥ भाभिनारवसांकारपर-
स्यहरणादिकं ॥ मनस्यस्त्रियस्त्रियाणं जलपानं च तुर्मुख ॥ २०॥ वदीतरणमि-
त्यादिकर्यतिरिविराः पुमान् ॥ स्त्रियस्त्रियाण्डेष्याभवगाहादिमत्त्वानं ॥
२१॥ सेतुवंशं षमुदासो वाहृष्यां तरणं यथा ॥ तमसिष्ठेमनस्यस्त्रियस्त्रियां
निष्ठाननं ॥ २२॥ कृष्णवारवतनं ग्रन्थेकर्यतिपुरुषः सदा ॥ भग्नोन्तर्वासम-

॥४८
॥१८॥

लखेचं इस्योदिदर्शनं ॥२४॥ पहुलमुच्चानाभावं चरलहेमादिदर्शनं ॥ क
रोतिरजस्तिप्राप्तेवद्वहस्तमुत्थितः ॥२५॥ मृगान्हं तितदामुष्टिदृष्टेष्टपूरा
तादनं ॥ तमसिस्तेमनस्य योरक्तपुष्टादिष्टस्थां ॥२६॥ उत्तेन लेगुणेष्वत्वे
दोषयानं च न र्वनं ॥ गानं प्रदापनं कर्मकरोतिरजस्तिते ॥२७॥ चित्तेगता
स्वरोहादितयोर्विगमनादिकं ॥ तमोगुणस्तेमनसिप्राप्तादायेहणादिकं ॥
॥२८॥ अत्येष्वोमनिनित्यस्तेनिराभासं निराश्रयं ॥ गमनं रानमेनित्येहं जा
गृतियस्तुनः ॥२९॥ स्वाप्तेन दीप्तेन वै मनस्तमसिसंस्तिते ॥ सर्वहृष्टप्रदात्मा
नं स्तरवदुःखेन वृथते ॥३०॥ एवं बहुविधं कर्मपुमान्मायावराहः ॥ करोति
चिगुणेष्वक्तः कर्मभिस्तेपुमानयं ॥३१॥ संसारेपतितो जन्मनारां च प्रति प-
स्तते ॥ यस्त्रपत्तास्तु मुखः परमात्मासनातनः ॥३२॥ तदामायाविनिर्मुक्तो यो
गस्तुक्तो जितेद्विषः ॥ विज्ञानेन परं ज्ञमाप्नोति स्तरवलस्तणं ॥३३॥ त्रिलोक ॥ ए
भिगुणेष्वक्तव्यो गोचियो गोवाभवेत्कहा ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ पुरुषस्य गुणा

॥४९॥
१८

येतेत्रयोपिकमलासन ॥ मायायोगवियोगाभ्यां भवति च न भवति च ॥ ४५
मायानपायिनीनित्यं भवति च न भवतो ॥ मायावदांगवाः सर्वं अमंत्रज्ञा
नमो हिताः ॥ ४६ ॥ अस्माद्योपिकिमुनदेवायाः कमलासन ॥ असादहेव सा
मायामद्वीनाविनय्यति ॥ ४७ ॥ मायायोगेन वर्धते मुन्द्रं सेतावरंति ये ॥
ब्रह्मा ॥ परिपूर्णस्य भगवन् असादस्त्रविकिर्णतः ॥ नविन्दकारणं तत्र तन्मेत्र
हियथावये ॥ ४८ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ अस्माभन्ति समाधिष्ठायिमम्य शू
समर्पितः ॥ कारणं यास्त्रहेतु विभिन्नानान्यथा भवेत् ॥ ४९ ॥ सर्वं पांमोहन
माणानां कारणं त्रयमीरितं ॥ तर्विनासंसरं त्वये मायापरव्याजनाः ॥ ५०
ममाभतारस्त्राणित्वा सूक्ष्मानिमन्मुखान् ॥ अधर्मस्योपरां सर्वं धर्मका
मप्रदृशये ॥ ५१ ॥ वहूनिवोध्युयोगानि त्रयं त्रसमाचरेत् ॥ सर्वाकारविनि
मुक्तं दृशं यत्तरमात्मनः ॥ ५२ ॥ दृविज्ञानं तदेतेषां अस्मादीनामगोचरं ॥ मु
क्तिकारणमित्युक्तं ब्रह्मन् भूयः किमिष्यते ॥ ५३ ॥ ब्रह्मा ॥ अन्वेतनं चेतनं च

रुपं सृष्टं समोस्यते ॥ किमेक्योनि या सृष्टियोनि भेदः किमेद्योः ॥ ४५ ॥ श्री
मगवानुवाच ॥ अभिजनमेकमध्यकं रुपं नत्यरमात्मनः ॥ अविभक्तं विभक्तं च
द्वचिमपिरिवा हिते ॥ ४६ ॥ अव्यक्तं चक्षिमापन्तं कदाचिलुक्षेद्या ॥ महन्
जातः स्त्रो व्यक्ताद्वंकारस्त्रो जनिः ॥ ४७ ॥ नन्मात्रापंचकं जानं अहं कारात्मा
नस्त्रिवः ॥ दंहियाणि द्वयं कंच समजायन्त्रमज ॥ ४८ ॥ महा भूतं एष विद्या दिपंच
कं नदनं तरं ॥ अन्वेन नाच्च नाच्च सृष्टिरेव मुदाहृता ॥ ४९ ॥ विभिरेव गुणे रेते रु
चमाधममध्यमाः ॥ जायंते कारणवर्यानां ब्रवीविक्रमाद्वं ॥ ५० ॥ भावेषु तेषु
भूष्यं सत्त्वं ग्रेयां अवृमुख ॥ भूष्य एराजसो मध्योन्नगन्यस्त्रभूषाचिकः ॥ ५१ ॥
तत्र वत्तादिकेभावैरर्चेनाममनोषणी ॥ भोगो वाप्यपवर्गो चाकलं ते पांचने
स्थिते ॥ ५२ ॥ रजसाचिकभावैनयनं तेषु द्विनातयः ॥ नेषां विष्टपेवासः
पुनराच्चनिलक्षणः ॥ ५३ ॥ संसृतिश्वस्य यजनं तेषु नमोचिकः ॥ नेषां भु
वस्त्रलेचासः स्त्रेभूलोकसंसृतिः ॥ ५४ ॥ यस्त्रपिद्यान्वादियजनं तमसा

चिकेः॥५३॥ उषित्वानरकेचोरेजन्मस्याजंगमादिषु॥५४॥ गत्वागत्वागत्वानिवर्त्तेय
ज्ञवर्त्तेयपरायणाः॥ अस्यापिननिवर्त्तेयममाराधनस्तिताः॥५५॥ मात्रमस
रनालोकानायन्तेर्वौगवस्तिताः॥ मम्भ्रोकवासिनोभूयः संसरेनिनकुचन्तिन
५६॥ नस्माइजस्यमांत्रसन्स्वलभावस्तितःसदा॥ सत्वादिगुणयुक्तानांगाह
रस्त्रिविधस्तिताः॥५७॥ स्त्रियाश्चमधुराहस्यास्तितःप्रधमेगुणे॥ कदाहू
लवण्यायामध्यमेतिष्ठनप्रियाः॥५८॥ अस्तीनंयानयामपूनिगंचन्तिरेष
नं॥ उद्दिष्टप्रातिनन्तंगन्यगुणवर्त्तिनः॥५९॥ सत्वासुखमयीनिद्वारजसा
कमेसंकुला॥ निद्वादिवानिरानिस्यनमोयस्याचिकोगुणः॥६०॥ सस्तुत्यो
धेगमनस्तितिर्मध्येरजोचिके॥ अतोगनिस्यामसानांत्रिविधानांत्रिधाग-
निः॥६१॥ तत्रसन्वर्तिर्मैलत्वान्प्रकाराकमनावृतं॥ सत्वज्ञानंतपेयमोर्नश्च
निःशोचन्त्रामहमा॥६२॥ अस्त्वादयःसत्वानिष्ठेगुणाःकल्याणकारणाः॥ म
हेकारस्त्वादप्यःकोचोदंभद्रतीदराः॥६३॥ अगुणास्त्रोगुणस्त्रेतामस्य

तुकथते॥ पश्यनं परनिंदाचनिद्रालस्यं नृगं सता॥ ४४॥ अत्याद्यस्तमो धीना
गुणाभान्काचतुर्मुख॥ प्रलोनयोरित्यवोर्गुणयोश्चजग्नयोः॥ सब्लेप्रवृत्ते
विज्ञानमुलस्तुगायतेष्ठिकं॥ तेनप्राप्नोतिपरमस्त्रानं परमदुल्भं॥ ४५॥ यत
प्राप्तननिष्ठनेसंसारेदुरःखसंभवे॥ देहेत्यजंतसत्त्वगलोकान्वानिसनावना
त्॥ ४६॥ रजस्त्वस्यप्रलोनस्यजन्ममात्रं महाकुले॥ मन्त्रयेतमसिर्वस्यपुरुष-
स्यन्तुर्मुख॥ ४७॥ मृद्योनिषुनन्मस्यानिरुषासुयुनः पुनः॥ त्वनतोवस्त्रनि
र्यपुरेहसंवंधमालनः॥ ४८॥ भावेषु तमनेतिषुरुषोभावनावरान्॥ पुंसा
मेवंवस्त्रभित्तागतयः समुद्दाहताः॥ ४९॥ द्वनिष्ठन्यगत्रेमहोपनिषदिपादेवं
विज्ञानपादेगतिविदोषकथनं नामससमोत्त्यापः॥ ५०॥ ब्रह्मा॥ विज्ञानोपाय
रुपेण नपश्योयकोत्तिता॥ भगवंस्तत्त्वमः कीदृक्किंचातत्कथतोमम्॥ श्री
भगवान्॥ बाङ्गरः कायगत्येन तपस्त्रिविष्टमम्॥ शादेव हिंगुरुसाजपू
त्त्वनं शोचमानं वे॥ भहिंसनं ब्रह्मन्येतपः यारीरमीरितं॥ भनुप्रहपरं वाक्यं

सत्यं भूतोपकारणं ॥३॥ स्वाध्यायामनन्तेतिवाचिकं कथितं तपः ॥ संतोषं
सत्यं त्रिसचिंतयात्मविनियहः ॥४॥ भावद्विः सोमवाक्यं तपोमानसमो
रितं ॥ अधदानेष्वत्सम्यक्गुणकलां कांस्त्रिभिर्नरैः ॥५॥ सालिकं तत्त्वं पोज्येयं
तस्मिविज्ञानकारकं ॥ सल्कारमानपूजादिमिथ्यैराजसंतपः ॥६॥ तामसं तु
तपस्त्वस्याद्यसरोत्ताद्वादिकं ॥ कर्मनहित्विधं नेव विज्ञानोत्यचिकारणं ॥
॥७॥ ब्रह्मा ॥ कृतप्रभूतिर्जगतां तेषां नाशः कसंमतः ॥ कियं तं कालमेवेषां ति
तिर्भगवन्वह ॥८॥ श्रोभगवान् ॥ मापन्नाप्रद्विज्यन्ति स्वेषं त्वयन्तरं ॥
तत्रैव लीयते सर्वं ब्राह्मणायुषित्वस्तुतिः ॥९॥ कालायुगसहस्राख्यादित्याग
नम्नतावनो ॥ ब्रह्मणस्तेन मानेन यत्तमायुष्मवस्यः ॥१०॥ भवंतिमनवस्त्वा
स्यद्विनेतत्र त्वं तुर्दद्य ॥ एकोनसप्तविः कालामनोरेकस्यकीर्तिः ॥११॥ अपर-
स्मिर्जस्तनवाचीनेलयं गते ॥ प्रज्वलामहदाम्बोयं तुरुगननकीर्तिः ॥१२॥
अवांतराम्बप्रज्वलादिनमथोजनाः ॥ भवंतिषानुभिस्तेष्वैमहाम्बप्र

वयं पुनः ॥ १३ ॥ चक्रवर्यव्यः कालोनविगमोस्तिर्हिन्ति ॥ ब्रह्मा ॥ किं
रूपाम्रुतनिर्देवमृतेकथमिदं नगत् ॥ ब्रह्मिर्वं मर्त्येण भगवन्मृतमाव-
न ॥ १४ ॥ मन्यूनाचिकरूपाणां सलादीनां च वृमुख ॥ गुणानां संमृतियोमा
प्रकृतिः सद्ग्रुच्यते ॥ १५ ॥ अन्वेतनासाविश्वस्य योनिरव्याहृतिस्वयं ॥ नि-
त्यामृतेनगत्सर्वानियोगात्यरमात्मनः ॥ १६ ॥ अविभक्ताविभक्तात्प्रदस्ति
पिं विशिता ॥ संकर्षणात्योभगवन्मृक्तावेवताप्रवाः ॥ १७ ॥ रुद्रसंहर
तिस्ते अंग्रज्ञाणोदिवसक्षये ॥ दिवसादोनगत्सर्वं पुनरेवामृतव्यजाः ॥ १८ ॥
लोककर्त्तां स्वयं ब्रह्मायथापूर्वं यथाक्रमं ॥ इत्येवं सर्वं संहारेमयासम्यगुदी
रितो ॥ १९ ॥ एतवर्यं मध्यगुणवल्किं दध्यल्किमानुयात् ॥ मान्नोतिकीहकृ
सायुन्यं पुन्नानस्य स्तमेष्वः ॥ २० ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ भणिमामहिमाऽ
चापियावदेवास्यकाम्यवेऽतावंतमिष्टमान्नोतिलघिमाधरिमापिवान्
ग्राम्यमाणमवान्नोतिलघिमांतेन पूरुषः ॥ देवां विदूरमध्येष्वस्तणमा

चेणगच्छति ॥३३॥ यथागात्मलिन् लस्यतथादेहस्यलाघवं ॥ गरिमां नेनदे
हस्यपर्वतस्येवनोश्चतिः ॥३४॥ भाहारेषुविवारेषुयथाकामं प्रवर्तते ॥ संक
ल्येनैव भूतानि प्रसंतिकमलासन ॥३५॥ परकाय प्रवेदान्वयथेष्टुं प्रनिपद्य-
ते ॥ एभिरश्च भिरेव नैविहरं तियथेष्टुं ॥३६॥ यदिमां विस्मरेयुक्ते सर्वनि
श्चाविमोहिताः ॥ सद्गुक्तिमरणादेव प्रनिष्ठोनो वहाजनाः ॥३७॥ जायं ते पुन-
रुत्तरं च पुमहनां सतां ॥ पुनर्युग्मेषु मौषवयदित्यसिद्धिकाम्यया ॥३८॥ मु-
च्यं ते मध्यसादन न नमनो माहिगहितात् ॥ भेदेन वाय भेदेन मिश्रण च चतु-
मुख ॥३९॥ त्रिदेव मुक्तिरहिता भेदेकं कर्यलस्त्रणा ॥ मुक्तिर्युष्मेहलोकेषु प
रिच्यां परचरा ॥४०॥ देवस्यतद्देवतवैकुरेपरमामनः ॥ लोकतस्य स-
मीपर्णा मुक्तात्मानः समाहिताः ॥४१॥ वसंतिकिंकराः संतस्त्वयमादपरास
दा ॥ अभेदतमुक्तिरसंतमैकं स्यात्यग्नीवयोः ॥४२॥ भासनो भावनाचेष्ट्ये
सोहमित्येवमात्मिका ॥ ममीहितेव सर्वं चाकलानामुक्तमोक्तमं ॥४३॥ य

स्येव मेकतावन्निनीवात्मपरमात्मनोः ॥ सिद्धांतेमिश्ररूपेतुभेदस्त्वित्वा वे-
नादिभिः ॥ ३४ ॥ तोषयित्वापरं हैवं तोयुक्तः समाहितः ॥ विज्ञानेनेकताने-
न परमात्मनिचिन्त्यने ॥ ३५ ॥ ऐत्यं प्राज्ञो तिमामुक्तिरूपकामायुज्यलक्षणा ॥
ऐत्यरसयं मणिमायैष्टगुणवास्त्रिः महद्वर्णमा ॥ ३६ ॥ मुक्तिवै परमानंदप्रा-
प्तिरूपाय दीक्षितं ॥ पुंसां तदुभयं मुक्तिः प्रसूतेपरमात्मनि ॥ ३७ ॥ ग्रसा ॥
बहुनितत्वान्युक्तानिगाढ़े बहुभिरुच्यते ॥ तेषु तत्वेषु सर्वेषु वाहनाविहि-
ताक्रमात् ॥ ३८ ॥ समाधिरेकतानेव सोप्यविज्ञानमुक्तमं ॥ प्रसूतेयनतद्
प्रसूतत्वेभ्यः परमं मतं ॥ ३९ ॥ प्राप्नुवंतिनगः सर्वैतत्वानिकथयस्वमे ॥ श्री
भगवानुवाच ॥ चत्तारिंशद्दर्शो कंचनत्वानि परमात्मनः ॥ रूपाण्यवचतुर्वं-
क्तमं स्तोषात्मकथयाम्यहं ॥ ४० ॥ भ्रावनातेषु विकुंठासिद्धयो कल्पते परा ॥
वचन्यानितनस्तानि हेतोत्तान्यवधारय ॥ ४१ ॥ अव्यक्तं बुधिरत्वक्रतनः प
रमहंकृतिः ॥ तत्त्वात्रापंचकादेकद्वान्योक्तान्यनुक्रमात् ॥ ४२ ॥ एषिव्या-

॥ ४३ ॥
॥ ४४ ॥

दोनिभूतानिपंचेवकमलासन ॥ मायाकालकलायगविद्यानिनियतः ऋमा-
त ॥ ४४ ॥ नंदस्येवमहानंदोमहापिद्यामभीरिता ॥ सेवज्ञश्वरिवेवम्भाषुरुष-
स्तदनंतरं ॥ ४५ ॥ सत्यान्युतोत्थानंदोविष्णुः सर्वत्रनिर्देति ॥ विरिन्चपुरुषम्
दोपरमेष्टीमपीरितः ॥ ४६ ॥ नाम्भानिरुद्ध्रष्टुम्भसंकर्षणमाहुयः ॥ वाक्दे-
वम्भसलारिद्वान्वेवनुसुरव ॥ ४७ ॥ नतः प्रोतमिदं सर्वं यदोयनं चराचरं ॥ न-
स्य पर्यन्तोह्याग्निपांनामानिकस्तमः ॥ ४८ ॥ नेष्टेष्टर्वीष्यदोषाणि वकुंवाचा-
मपीत्वरः ॥ दिगेषाकथितानुभ्यंतवानोनामपभ्रनिः ॥ ४९ ॥ संज्ञाविकल्पेतता-
निभान्यंतसमादिभिः ॥ युंगानायेग्निः रात्रवन्माभ्रुवंतिपरं परं ॥ ५० ॥ इति
श्रीपंचरात्रेमहोषनिषदिपाभेतव्वेज्ञानपादेतपोविद्याषकर्षनंनामजटमो-
सायः ॥ ब्रह्मा ॥ मज्जानसागरं तीतीविद्यापारमुषेयिवान् ॥ उच्चनां साम्रतं भ-
संभुवनानिन्चतुर्दश ॥ ५१ ॥ रुषनेमानतम्भापिनिज्ञानं परमेत्वर ॥ श्रीभग-
वान्मात्र ॥ यजप्रतिष्ठनं यज्ञमानं रुपं च याहरां ॥ भुवनानां तदृशिवलं चतुर्मु-

मुरेवरातेः॥४॥ वक्तुं निरवरो वेण कक्षमेतप्रपञ्चतः॥ बोध्युवानिविलंशनकः
कोवाचारयितुं समः॥ शानद्वीमिसमासेन सर्वं बोधयेभया॥ चतुरस्ताभ
वंतीशः पंचाशतो दियोजनेः॥५॥ विस्ताराणौ सर्वं तोदिस्तु धनं वेको दियोजनं॥
दीपानिसमसंख्यतावंतस्तोयराद्यः॥६॥ मंगुद्वायकवलावै भूमेनूपरिवि-
षिता॥ द्वीपानां नामभिस्तावकच्यमानं कमं गृणु॥७॥ जानं वृष्टसकुराक्रोचता
कही पंतवापरं॥ यज्ञलोपुष्करनाममसमं च नुगनन॥८॥ जानुपूज्यासमु-
द्दां अकच्यथामियथातयं॥ लवणेष्टरसोपम्भान्मेव लहनं तरं॥९॥ सर्विरह
पयस्तनं ततः रक्षोदकं परं॥ भूमागेमध्यमेनं भूदोपमानं च कच्यते॥१०॥ ल
सयोजनविस्तारं सर्वं तस्तनं तरं॥ विस्तारं चारिधिसारं वाहक द्वीपमनं तरं॥
११॥ उत्तरेन रमेकं दिगुणायामविस्तयः॥ द्वीपानिष्टसमुद्दाश्वपरिविशा
च नुर्मुख॥१२॥ द्वीपं भूमारव्यातेविभनेन वधापुनः॥ मागेतुमध्यमेनूक-
श्रायोज्ज्ञासंपनः॥१३॥ योजनानां सितेरं तमनः पोरद्वासंख्याः॥ महस्त्राणं

योजनानां शिष्टो भागः प्रकाराते ॥ १३ ॥ शिते रुद्धैं मेरो रवमर्वनो मृत्युं विस्त-
रः ॥ द्वार्पिं रात्र्य सह व्याणां योजनानामयं पुनः ॥ १४ ॥ कर्णिं कावचं भृपद्यमध्य-
सम्यग वस्त्रितः ॥ दृंगेशात्मसह व्येण दात्रयोजनविस्तृतैः ॥ १५ ॥ तसं व्यापरित-
णाहेत्वतस्य पार्वमही धरः ॥ वस्त्रामिचानुशृत्यैष्यथावद्वस्त्रय ॥ १६ ॥ १
हिमवान् हेमकृत्यनिषेधमात्यदक्षिणे ॥ एतेव पौचलाप्रोक्ताम्ब्रयः कमल-
संभव ॥ १७ ॥ वर्षभारतमात्यातं प्रथमं नहनं नरं ॥ नाम्नाकिं पुरुषं नस्य हरिव-
र्षमनं नरं ॥ १८ ॥ ऊनमेरेत्योलस्य कमादृष्टु भृत्यरः ॥ नीलवेता हयः रंगी-
नाम्नावर्षभयं पुनः ॥ १९ ॥ रस्यं हिरण्यमयं वर्षमुन्नयकुरवस्त्रया ॥ ऊनानिषपू-
र्वपौष्णिप्रत्येकं परिमाणतः ॥ २० ॥ योजनानां सह व्याणिनवनर्षमुस्त्यमं ॥ इ-
क्षात्र तं समात्यातं तन्मध्ये मेररीरितः ॥ २१ ॥ मेरो श्रुतु दिवं न विस्तोर्णयो-
जनानिषद् ॥ त्रीणिचेव महाणित्वागस्त्रवपवैताः ॥ २२ ॥ विष्कं मरुपैर्गच-
त्वायोजनायुनमुश्चितः ॥ मंसरोदिरिष्टूर्वं सांयाम्यायां गंधगादनः ॥ २३ ॥ अ-

॥४८०
॥२५॥

नीचांविपुलोनाम्लाकोवेरीमध्यनिष्टिनि ॥ द्विरामपांसुम्भालारोदस्ताः केनुव-
दुभनाः ॥ २४॥ करंवभूद्वोनं वृष्टिष्वलोविटपीवटः ॥ रातानिहर्वनेकंचत्वां
प्रसेकमायनिः ॥ २५॥ नभातयासमारव्यास्त्रीपस्यकमलामन ॥ कलानिगन
मानानिष्वत्तानिदिलातले ॥ २६॥ शीर्षेनेत्तानेषांरमवाहामरिष्टराः ॥ जं
वृनदीविकाश्यनातन्त्येविर्विनारिनः ॥ २७॥ पीलामंजरामृत्युवर्षीपजिवव
चित्ता ॥ नस्वेदेनन्दोर्गेष्यनेदियाणामपिष्टयः ॥ २८॥ मनंविनेषांतीर्षेविष्टर
स्वद्वस्त्रंगिना ॥ नवृनदारव्याः कल्पेनेसोवर्णोकल्पसंपदः ॥ २९॥ शदाखंवर्षेमा
रव्यालंमेरोमान्यांचतुमुख ॥ पश्चिमंकेनुमालारव्यमेनयोवर्षेयोपुनः ॥ ३०॥ द्व-
जादत्तेसमारव्यानेमध्यमंनस्युरेदितं ॥ वनंचेत्तरयं पूर्वंदस्तिणंगंचमादनं ॥ ३१
वेभानं पश्चिमंमेरोवैननंदनमुन्नमं ॥ भरुणोदंसरः पूर्णंमहाभद्रेततः परं ॥
३२॥ यंहत्वोद्भवीनंदोनीनंचमानसं ॥ देवोपभोगयोग्यानिसरांमिकशि
लानिनेः ॥ ३३॥ शीतात्तरव्यमुकुंदम्भकुरीमाल्यवानय ॥ वैकंकनामापच्यंते पूर्-

॥४८१
॥२६॥

वेस्त्रां केसराचलाः ॥३४॥ त्रिकूटो गिरमग्रो भोपन्नगः कृचलाहृयः ॥ निषदो रु
सिषास्तस्य नावनाकेसराचलाः ॥३५॥ शिखिवासो दवेषु यैकं पिलोगं धमाद्
नः ॥ जारुधः पश्चिमात्रमनकेसरापंचभूधराः ॥३६॥ रांगवकूटः समाख्यातः समा
ख्यातस्तवर्षेभः ॥ हंसः समाख्यातागस्तथाकलांननप्रमः ॥३७॥ अदीन्यां केस-
सरापंचविंशतिः केसगच्छलाः ॥ योजनानानं सहस्राणां द्विंशत्यानं संमिते ॥३८
विस्तारेषु विरोलस्य मेरोभांगं धम धमे ॥ चतुर्मिंद्राभिष्ठेव सहस्रेनिमित-
नापुरी ॥३९॥ योजनैसंमिता चानुकर्णिकोवाचलां मुचे ॥ निरिष्टदिष्टचाशा
सुपरितो ब्रह्मणः पुरी ॥४०॥ दंडादिलोकपालानां पुरः पूर्वादिपुस्तिनाः ॥ वि-
स्ताराय पाममानेन रावयोजन संमिता ॥४१॥ पुरीमवतिमाधोनीनाम्नाचेवाम-
रावनी ॥ सदस्त्रगोपुरद्वारप्राकारपरिचानुला ॥४२॥ नेजोवनीपुरानेशीशा-
म्यां संयमनीपुरी ॥ रक्षोवनीराशसीनुदध्ववस्थवाहणी ॥४३॥ वायोगं धव-
नीरख्याताख्यातासोम्यामहोदया ॥ यत्राख्यिनीभवस्योक्ताकेसराचलभूंगपु

४४॥ भगवन्मूर्तिभेदानां पुरुषं विपरिष्कनाः ॥ भित्रें हर्मिंडलंगं गाभगवत्ताद्
जन्ममृृ ॥ ४५॥ दिवः पतं निप्रत्यागामभ्यामं ब्रह्मणः पुराः ॥ चतुर्दिस्तमवंतोमा
चतुर्धार्षभवतिस्वयं ॥ ४६॥ सीताचालकनं दत्तमत्तस्तर्मद्यासह ॥ चतुर्व्वेना
मभेदाश्वदिग्मेदश्वचतुर्मुख ॥ ४७॥ सीतानां तरिष्यगापूर्वैर्लोकानिश्चमनिम्न
गा ॥ याति पूर्वैश्वर्षैश्वर्षैश्वर्षैश्वर्षैश्वर्षैश्वर्षैश्वर्षैश्वर्षैश्वर्षै
नवश्चास्त्रयं ॥ भारतं वर्षैश्वर्षैश्वर्षैश्वर्षैश्वर्षैश्वर्षैश्वर्षैश्वर्षै
भोानिश्चैर्लोक्यपावनी ॥ कल्पः पश्चिमाद्येलालेनुमालाहयं पुनः ॥ ४८॥
मतीसवर्षैश्वर्षैश्वर्षैश्वर्षैश्वर्षैश्वर्षैश्वर्षैश्वर्षैश्वर्षै
कुरुत ॥ ४९॥ भतीयवारिष्वंयानिनिमगामरितां पूर्वां ॥ मानोलनिष्वच्या
मौमाल्पवान्मार्दनः ॥ ५०॥ मध्येतयोमेष्वैलः कण्ठैकापंकजेयचा ॥ भा-
रतेकेनुमालं च भद्राश्वं कुरवस्तुथा ॥ ५१॥ पञ्चाणिलोकपश्चमर्यादारेलतो
बहिः ॥ देवकूटश्चनिष्वदोहस्तिणोन्तरमायतो ॥ ५२॥ मर्यादापर्वतोऽज्ञयोके

बासोगंधमाद्दनः॥गर्योतियोजनायामोपूर्वांपरमहोदधिं॥५५॥सहरांतोपा
रिषात्रमनिषधोवधिभून्तो॥मेरोपश्चिमभूमागेयथापूर्वांतथास्तितो॥५६॥
पूर्वांनरधराश्रीतोपर्वतोमेरुभूमनः॥ङ्गरेणस्तितोप्राय्यपूर्वांपरमहोदधिं॥
५७॥पर्वतानामवस्थानमानंस्यानप्रपञ्चने॥रोलानामंतरोद्वायःसेव्यंतेसि
भूचारणे॥५८॥मन्येत्रपुण्यरुद्रकादेसदानवकिंनरेः॥भोमास्तेनाच्छतास्त
गांदुलंभापापकर्मांजिः॥५९॥ज्ञानमूर्तिंहयथीतोभद्रसेनवनिष्यते॥वर्षपु-
मूर्तयोविष्णोमयाद्यपर्वतेपुनः॥६०॥वसंतिलोकरस्यायेनानारूपविशेषिता
यातिकिंपुरुषादीनिवपांप्रयतानिपमनः॥६१॥नियतंकाप्रजायास्तनगोका
नभयंतथा॥नोदन्यानबुभुस्याचनदेषोनायुषःस्तयः॥६२॥संतिनेषांसहस्रा
णिवपांणिद्वैचविंशतिः॥भायुर्नंतेपुरुद्योपुभोममंभोनवर्षेति॥६३॥देवो
नचत्वैभेदोम्लिनकालोयुकभेदवान्॥सदाच्छतवुगःकालोवर्ततेचतुराननः॥
॥६४॥चर्मश्वतुषासकलोध्यानमेवाच्चनंहरेः॥पर्वताश्चरितश्वापितत्रत

॥४८॥
॥२४॥

ब्रह्मणिन् ॥ चूपायामाम्ब्रसंनिवहवस्वभर्मनिरताः सदा ॥ ब्रामणाभूमप
श्वाप्तप्रजापालनतत्यराः ॥ चूपास्तेष्वकर्मेष्यभिरिताम्ब्रातुर्वृष्यमवस्थिते ॥
तातुराम्ब्रमध्यमध्येवंयथोक्तमविष्टते ॥ चूपारंतश्वीपंचरात्रेमहोपनिषद्वि-
पास्तेतत्तेवानपादेवंवृद्धीपादिप्रमाणवर्णनंजामवचमोस्यायः ॥ ४८ ॥ श्वी
भगवानुवान् ॥ भाद्राश्विणादार्थंभोचेरारौचालाहिमालयात् ॥ देवोयंभार
तंवर्णंभूरेषाकर्मेणानुग्राम ॥ ॥ योजतानिष्वहव्याणिविस्तागेनवक्ष्यते ॥ अस्य
गांपवर्गफलदंकर्मकार्येनुग्रामिह ॥ शास्त्रामहेष्वमलयः रुक्मिमानुक्षना
मवान् ॥ विष्वश्वपारिष्वात्रश्वस्तेकुलपवर्तताः ॥ चूपारहेष्वक्षियमाणस्यकर्म
योनग्रंकंफलं ॥ वर्षेष्वन्येषुसर्वेषुकेवलंभूनन्तेकलं ॥ चूपारहेष्वतातुराम्ब्रम्भ-
चानुवृष्यवस्थितिः ॥ चूनादियुगभेदानोचतुर्णीमिहसंभवः ॥ चूपादानंय
ज्ञातपोमसांः परलोकफलार्थिनः ॥ चूपारहेष्वविष्वद्वारांयज्ञतेषुस्तोनमं ॥ ४९
श्रेष्ठंतद्वारतेवपेंसर्ववर्षेषुसंभवं ॥ फलार्थिनःकामयंतेकर्मेष्वपुजनिंवु-

॥४९॥
॥२५॥

या:॥३॥ सहस्राणि न द्येना मिदिया नि पुरुषः परः ॥ मास्ते चामानि न द्यश्च
तु यासं नियसहस्रा: ॥४॥ यामापुरः पञ्चनानि भवं निच परं चानं ॥ दीपे षुकु-
पद्महस्ते पुसं निवर्णी णियसहस्रै ॥५॥ प्रस्त्रेकं सपुच्च ब्रह्मन् भवं निकुलपर्वताः
वर्णी तामाश्रमाणां च भेदास्त्रव्यवस्थिताः ॥६॥ अंतिमे पुष्करदीपे मानसो
चरभूचरः ॥ मध्यवलयवद्धनियस्योदयायो भित्तीयते ॥७॥ योजनानां स-
हस्ताणि पंचादितय मुन्नति ॥ तावदेवास्य विस्तारोदीपं तद्विभजनं तव ॥८॥
स्त्रियः यैलवयेव ब्रह्मसंक्षेपरिमंडले ॥ यैलस्यां तमानमस्य वहिम्बसहस्रोड-
भो ॥९॥ तन्मूर्धिलोकयालानां भिन्दादीनाय चापुरः ॥ पुरः संति पुर्यां तासां नामा
न्यपियथापुरः ॥१०॥ देवानामपि चान्येषां तत्र संति पृथक्कुपुरः ॥ असंस्त्वाता
ब्रह्मणश्च पुरं भवति पुष्करे ॥११॥ स्वादूस्य चोदकं पूर्णावारिधिः पुष्कर-
दहिः ॥ नेन तदेष्टि तं दीपं यथान्यायर्णवातरेः ॥१२॥ स्वादूकादहिभूमि
सर्वान्तेवहिरण्मयी ॥ तपनीयमयो ब्रह्मन् लोकालोकान्वलोवहिः ॥१३॥